TUDOMÁNYOS VITACIKK

A stratégia, hatékonyság, termelékenység, versenyképesség – és a foglalkoztatottság főbb összefüggései a mezőgazdaságban

Pupos Tibor – Poór Judit – Fitos Gábor – Spilákné Kertész Márta

Kulcsszavak: GDP, stratégiai célok, az ÉME és szerkezete, a versenyképesség tényezői és dimenziói, kölcsönhatások.
JEL Classification: Q18, R12, R23.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

Nem állítható, hogy szűkében lennénk azon forrásmunkáknak, amelyek a tanulmány címében szereplő fogalmak értelmezésével, számszerűsítésük módszertani kérdéseivel, a megjelenítésüket hordozó mutatószámokkal, a közöttük lévő ok-okozati összefüggésekkel és a fennálló kölcsönhatásokkal foglalkoznak. Mindezek ellenére az egyes fogalmak értelmezését, az ok-okozati összefüggéseket és kölcsönhatásokat, a levont következtetéseket illetően eltérő álláspontokkal, nézetekkel találkozhatunk. Különösen igaz ez a mezőgazdaságot illetően, mivel a kapcsolódó tudományos igénnyel megírt forrásmunkákban – sok esetben – a komplex megközelítés hiánya, a mezőgazdasági termelés ismert sajátosságainak, a tértudományok kapcsolódó kutatási eredményeinek nem kellő súllyal való figyelembevétele és kezelése miatt eléggé sajátosnak mondható értelmezésekkel is lehet találkozni. Ebből viszont következik, hogy a levont következtetések sok esetben vitathatók vagy adott esetben elvetendők.

Különös aktualitást adnak a hatékonyság, termelékenység, versenyképesség, stratégia, foglalkoztatottság fogalmak értelmezésének, az ok-okozati összefüggések és a fennálló kölcsönhatások feltárásának azok a dokumentumok is, amelyek a mezőgazdaság nemzetgazdaságban betöltött jövőbeni szerepét, a vidékfejlesztési politikában a foglalkoztatás növelése központi kérdésként való kezelését stb. fogalmazzák meg. A dolgozatban terjedelmi korlátok miatt sem vállalkozhatunk valamennyi kapcsolódó kérdés részletes elemzésére és megválaszolására. Célunk az, hogy a címben szereplő fogalmakat, a közöttük lévő tartalmi összefüggéseket, kölcsönhatásokat komplexen értelmezzük, és ezek alapján vonjuk le a következtetéseket a mezőgazdaság foglalkoztatásban betöltött jövőbeni lehetséges szerepvállalását illetően. Azt is fontos szempontként kezeltük, hogy felhívjuk a figyelmet a megfelelő módszerek és algoritmusok megválasztásának fontosságára. Véleményünket összevetjük a Gazdálkodás c. folyóiratban indított „Hatékonyság és foglalkoztatás a magyar mezőgazdaságban" témakörhöz kapcsolódó forrásmunkákban megjelent következtetésekkel is.

A RENDSZERSZEMLÉLETEN ALAPULÓ INTEGRÁLT MEGKÖZELÍTÉS SZÜKSÉGESSÉGE, FŐBB ÖSSZEFÜGGÉSEI

Problémásnak tartjuk, hogy az agrárökonómia nagyon sok esetben mechanikusan vesz át módszereket, mutatószámokat, holott látni kellene azt, hogy az ágazati sajátosságok sok esetben módosítják, felülírják vagy adott esetben kizárják a más területen eredményesen alkalmazható összefüggések, mutatószámok alkalmazását. A sok esetben vitatható eredmények oka – véleményünk szerint – a *rendszerelméleten alapuló integrált szemlélet érvényesítésének hiányában* is keresendő. Ennek fontosságát azonban már *Kulin – Mohacsek (1935:37)* is hangsúlyozta. Munkájukban az Aerebo-féle iskola nézeteihez kapcsolódóan az alábbiakat írják: „... ugyanis a mezőgazdasági üzem *szerves egységnek* tekinthető, abból egyes ágazatokat kiragadni és azokat a többi ágaktól függetlenül mérlegelni nem lehet, mert különben előállhat, az az eset, hogy ha egyes rentábilisnak mutatkozó ágazatokat kibővítünk, az üzem összjövedelmezősége leromlik (organizmus teória). Így pl. hiába mutatkozna a magtermelés jövedelmezőnek, hogyha azt méretein túl kibővítenénk, romlana a talaj fizikai struktúrája, megnövekedne az elgyomosodás veszélye, kevesebb lenne a takarmányterület s ennek megfelelően a tartható haszonállatlétszám, ami a megcsökkent trágyaprodukción keresztül a növénytermelés hozamában is apadást idézne elő; kedvezőtlen irányba tolódna el továbbá a tőke- és munkakihasználás (az egyoldalú termelés folytán) stb. végeredményben az üzem összjövedelmezősége leromlana."

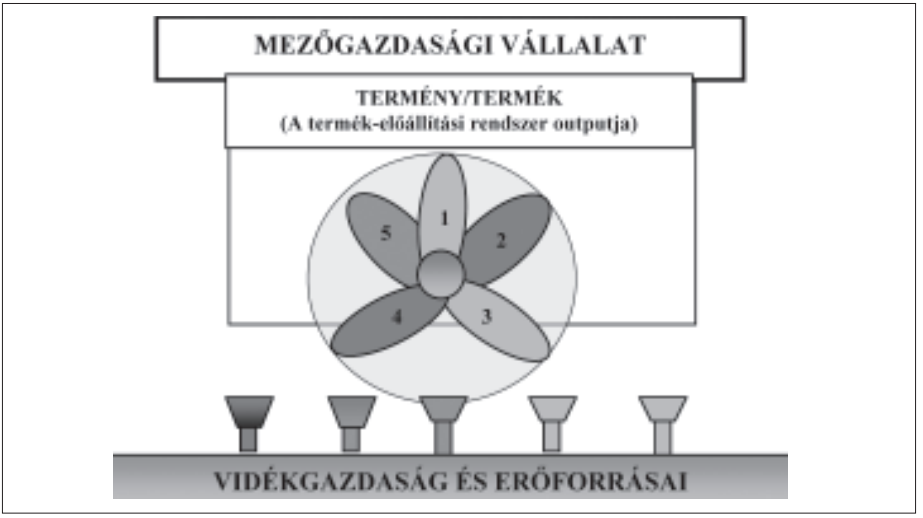
Az a gondolat, ami az egyes ágazatok között fennálló *belső üzemi teljesítmények kihasználásának fontosságát, a mezőgazdasági üzem szerves egységét* hangsúlyozza, végső soron – a mai szóhasználattal – a rendszerelmélet érvényesítésének szükségességét jelenti és – véleményünk szerint – a mai napig nem veszített aktualitásából. Látni kell azt, hogy az előzőekben említett kölcsönhatások figyelmen kívül hagyása – a profit maximalizálása, a rövid távú érdekek vagy az egyéb feltételek hiánya, a feltételrendszerek egyes elemeinek ellentmondásossága – *a mezőgazdasági termelés vonatkozásában sem lehet következmények nélküli.* Napjainkban, a gazdálkodás feltételrendszere változásai együttes hatásának eredőjeként a mezőgazdaságban ezek a *„belső üzemi teljesítmények"* nagymértékben fellazultak vagy teljesen hiányoznak, és ez komoly gondokat hoz felszínre; a keletkezett szerves trágya elhelyezése, a kapcsolódó környezetvédelmi problémák, a vegyszeres növényvédelem stb. Ebben a gondolatmenetben benne rejlik a gazdasági, társadalmi és környezeti dimenziók figyelembevételének szükségessége is, melyek ugyancsak megjelennek a Közös Agrárpolitika 2013. év utáni prioritásai között (*Mészáros – Szabó, 2014*).

A kapcsolódó fogalmak helyes értelmezése, a „Hatékonyság és foglalkoztatás" problémaköre, az ok-okozati összefüggések és kölcsönhatások feltárása szintén nem nélkülözheti a *rendszerelméleten alapuló, integrált szemlélet érvényesítését biztosító stratégiaalkotás folyamatát.* E szemlélet érvényesítésének főbb tényezőit és a kölcsönhatásokat szemlélteti az 1. ábra.

Csáki (1982:34) szerint „a rendszerelmélet alapgondolata, hogy a jelenségeket, dolgokat komplex összefüggésükben kell tanulmányozni". Ismert, hogy a rendszer meghatározott elemekből áll, és akkor működőképes, ha elemei kölcsönhatásba kerülnek egymással. A termelési folyamat (mint termék-előállítási rendszer) tényezői az alábbiak lehetnek: *1. műszaki tényezők; 2. fizikai tényezők; 3. kémiai tényezők; 4. biológiai és 5. humán tényezők*. A rendszer elemei közötti kölcsönhatást a rendszer egyik kulcsfontosságú eleme, a *humán tényező* biztosíthatja csak.

I. ábra

A rendszerszemléleten alapuló integrált stratégiaalkotás főbb összefüggései

Forrás: a szerzők saját munkája

Tehát a foglalkoztatás elsődleges színterei a mezőgazdaságban is a termelési folyamatok – mint értékteremtő folyamatok – lesznek. A termesztés- és tartástechnológiák színvonala az, ami több tényező – a vállalat szűkebb s tágabb környezete – által is befolyásoltan – adott terméket alapul véve – a hatékonyság, a versenyképesség alakulását, a humán erőforrással szemben támasztott követelményeket meghatározza.

Fontos szempontként kell kezelni *Csáki (1982:18)* további megállapítását, mely szerint a mezőgazdasági rendszerek a gazdasági rendszereknek egy sajátos típusát képezik. „... hogy a mezőgazdasági rendszerek reálfolyamatai a biológiai rendszerek működésével, a növények és állatok élettevékenységével esnek egybe. A mezőgazdasági rendszerek végső soron az ember – gép – talaj – növény – állat rendszernek tekinthetők, tehát sajátos biológiai-gazdasági rendszerként értelmezhetők." Ebből eredeztethető a foglalkoztatás szempontjából fontos sajátosság, az *idényszerűség* is. Ismert, hogy ennek kezelése nem kis problémát okoz a mezőgazdasági vállalatokban.

Az 1. ábra alapján az is látható, hogy a mezőgazdaság a vidékgazdaság meghatározó szektora, attól elválaszthatatlanul van jelen. A különböző dimenziójú környezeti tényezők – ahogy erre már az előzőekben utaltunk – közvetlenül vagy közvetve, de szintén befolyásolják a vállalat mint gazdasági rendszer működését is. Ennek alapját az adja, hogy a mezőgazdasági termelés aktívan használja, igénybe veszi a teret és annak erőforrásait. Az elmondottakból következik, hogy az adott térbeli egység – régió – versenyképessége (*Lengyel, 2006*), erőforrásokkal való ellátottsága nagymértékben befolyásolja az üzleti szervezetek/vállalkozások működését és annak hatékonyságát. Mivel az üzleti szervezetek célja azonos, de küldetésük eltérő, ezért belső teret generálnak. Ezt a teret, az erőforrásokért való verseny, a munkamegosztás által is meghatározott pozíciójuk, az érintettekkel fennálló kapcsolatuk stb. gerjeszti és hozza létre. A területi egységek tehát nem függetleníthetik magukat szűkebb és tágabb környezetüktől, azokkal nagyon szoros kölcsönhatásban vannak,

azaz részei egy nagyobb dimenziójú külső és belső, illetve gazdasági térnek. A terek hatnak egymásra. E hatások érvényesítése a stratégiai célok gyakorlati megvalósítása céljából kidolgozott támogatási és szabályozó rendszerekben, a fogyasztói igényekben és azok közvetítésének eszközrendszerében jelenik meg. E rendszerek „gazdái" is elemei a vidékgazdaságnak, hisz az állam, a nonprofit szervezetek mint a nemzetgazdaság szereplői regionális intézményrendszerükkel fizikailag is jelen vannak. A gazdálkodás vitele szempontjából tehát nem közömbös, hogy az adott mezőgazdasági vállalat földrajzi értelemben véve hol helyezkedik el. A földrajzi értelemben vett elhelyezkedés ugyanis együtt jár az éghajlati és talajadottságokkal, az úthálózat milyenségével, a feldolgozóktól való távolsággal stb. Mindezek viszont adottságként kezelendők, adott esetben *komparatív előnyt* jelentenek.

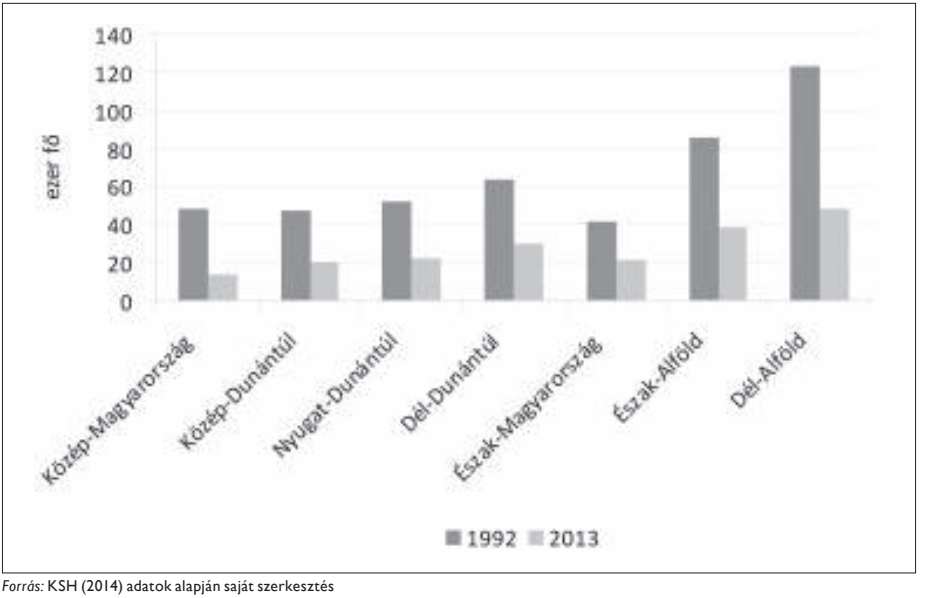
Az egyes regionális térbeli egységek eltérő agroökopotenciálja, versenyképessége alapvetően meghatározza az ágazat szerepét, súlyát az adott régióban. Jól kifejezi ezt például a mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának regionális megoszlása is (2. ábra).

Fóti és Lakatos (1996) az 1990–1996 közötti időszakra vonatkozó vizsgálati eredményeik alapján megállapítják, hogy a Dél-Alföld régióban például 1990-ben az aktív keresők közel egyharmada dolgozott a mezőgazdaságban. Ez az arány 1996-ban közel a felére csökkent. Ugyanez a helyzet következett be az Észak-Alföld régióban is. A többi régióban – a Közép-Magyarország régiót kivéve – az aktív keresők aránya a mezőgazdaságban 16–24% között mozgott. A 2. ábra alapján megállapítható, hogy a foglalkoztatottak számának alakulását jellemző tendenciákban érdemi változások az 1992–2008 közötti időszakban sem következtek be.

A több szempontú megközelítés fontosságát a mezőgazdasági termelés sajátosságai – hogy a mezőgazdaság a megosztott

2. ábra

A mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának alakulása régiók szerint

Forrás: KSH (2014) adatok alapján saját szerkesztés

iparágakhoz tartozik – is alátámasztják. Ezt hangsúlyozza munkájában *Székely (2000)* is. E szempontok közül az alábbiak emelhetők ki

- az ágazat versenystratégiáinak sajátosságai;
- a mezőgazdasági termelés sajátosságai;
  - a természettől való függőség;
  - a természeti erőforrások és a mezőgazdaság kapcsolata;
- a mezőgazdaság sajátos szervezeti formái;
- a mezőgazdasági termékek és piacok jellegzetességei.

Mészáros és Szabó (2014) a társadalmi szempontú megfontolásokat is figyelembe vevő elemzések fontosságát emeli ki. A több szempontú megközelítés érvényesül az EU-hoz való csatlakozás előtt készült tanulmányokban is. *Tóth és társai (2000)* „A mezőgazdasági foglalkoztatás és alternatív lehetőségei" című tanulmányban részletes elemzést ad az 1990–1998 közötti időszakra vonatkozóan az agrárágazat foglalkoztatási helyzetéről. Az egyes kérdések tárgyalásánál kitérnek az EU kapcsolódó állásfoglalásainak bemutatására is. A tanulmánynak fontos részét képezi az agrárágazat lehetséges jövőbeni szerepvállalásának és feladatainak elemzése a vidéki alternatív foglalkoztatás javításában. Reálisan foglalják össze a foglalkoztatás bővítésének az EU gyakorlatával harmonizáló teendőit és a – sok esetben – megoldást jelentő lehetőségeket is vázolják. Példaértékűnek kell tekinteni azt az algoritmust, ahogyan a tanulmány szerzői a mezőgazdaság jövőbeni szerepét elemzik a foglalkoztatást illetően. Vizsgálat tárgyává teszik a *növénytermesztés termelési szerkezetét*. Megállapítják, hogy a termelési szerkezet leegyszerűsödött, a jól gépesíthető kultúrák dominanciája jellemző. Az *ültetvények, a zöldségtermelés* vonatkozásában területi növekedés nem várható. Következtetésként az alábbiakat fogalmazzák meg: „Távlatilag tehát számottevően növekvő élőmunka igényről a munka intenzív ágazatcsoportban nem beszélhetünk." (*Tóth et al., 2000:79*). *Dorgai és társai (1998a); Tóth (1998); Dorgai és társai (1998b)* az ágazat foglalkoztatásban való szerepének növelését a diverzifikációban látják, azaz a multifunkcionális mezőgazdaságban. Hivatkozott szerzők a távlatilag is életképes, *a területi adottságokat is figyelembe vevő mezőgazdasági termelés lehetséges változatait* az alábbiakban fogalmazzák meg: 1. Versenyző, profitorientált mezőgazdaság. 2. Különleges termőhelyeken folytatott termelés. 3. Extenzív mezőgazdaság az átlagosnál kedvezőtlenebb adottságú területek hasznosítására. 4. Szociális típusú, megélhetést segítő mezőgazdaság. 5. Családi szükségletre termelő, helyi ellátást segítő mezőgazdaság. 6. Visszavonuló mezőgazdaság. 7. Környezetvédelmi, tájvédelmi funkciót ellátó mezőgazdaság.

Az elmondottakból következik, hogy *a mezőgazdaság, mint a vidékgazdaság meghatározó szektorának stratégiája sem élhet önálló életet*. A reális stratégiák kidolgozása nem nélkülözheti az adott térbeli egység erőforrásokkal való ellátottságának, versenyképessége tényezőinek és faktorainak stb. figyelembevételét. Mindezek alapján belátható, hogy *csak a rendszerelméleten alapuló, integrált szemlélet érvényesítése mellett kidolgozott stratégiák adnak reális alternatívákat az ágazat foglalkoztatottságban vállalható lehetőségeiről*. Nyilvánvaló az is, hogy a *több szempontú megközelítést kifejező mezőgazdasági termelés lehetséges változatai eltérő stratégiákat takarnak,* ezért a foglalkoztatásra gyakorolt hatásuk sem lehet más.

ÉRTÉKTEREMTÉS ÉS FOGLALKOZTATOTTSÁG

A mezőgazdaság foglalkoztatásban való szerepének feltárásával kapcsolatos forrásmunkákban közzétett eredmények nem nevezhetők egységesnek, sok vonatkozásban

ellentmondanak egymásnak, ami több okra is visszavezethető; például a több szempontú megközelítés hiánya, a mezőgazdaság sajátos szerepének nem kellő súllyal való figyelembevétele, a foglalkoztatási formák sokszínűsége stb.

A következő, 2014–2020-as tervezési időszakban is érvényesítendő reformcélok között megtalálható *a foglalkoztatás és a gazdaság növekedésének előmozdítása*. Ezzel összefüggésben a jövőt illetően továbbra is jelentős kihívásként kezelendő: *1. a hozzáadott érték és munkahelyteremtés egyidejű növelése; 2.* az *(1.) alapját képező innovatív ötletekre, elképzelésekre épülő vállalkozás és gazdaságfejlesztés; 3. együttműködések kialakítása, amelyek az előzőeket foglalják keretbe* (*Nemzeti Vidékstratégia, 2012*).

A kapcsolódó stratégiában prioritást élvez a *hozzáadott érték növelése a foglalkoztatás egyidejű növelése mellett.* (Ennek megvalósulása jelentené egyébként – a hozzáadott érték tartalma miatt – a legoptimálisabb megoldást.)

Ismert, hogy a hozzáadott érték előállításának elsődleges színterei az üzleti szervezetekben folyó termelési (értékteremtő) folyamatok. A makroszinten számított kategóriáknak megvan a vállalati szintű megfelelője is. Vállalat szintjén – a *folyó termelő felhasználásnak* az *anyag és anyagjellegű ráfordítások, a bruttó kibocsátásnak pedig a vállalat bruttó termelési értéke (nettó árbevétel ± aktivált saját teljesítmények állományváltozása + egyéb bevételek)* felel meg. Minden egyéb költség- és ráfordítástétel, eredménykategória – közgazdasági értelemben véve – hozzáadott értéknek (új értéknek), azaz *jövedelemnek minősül.*

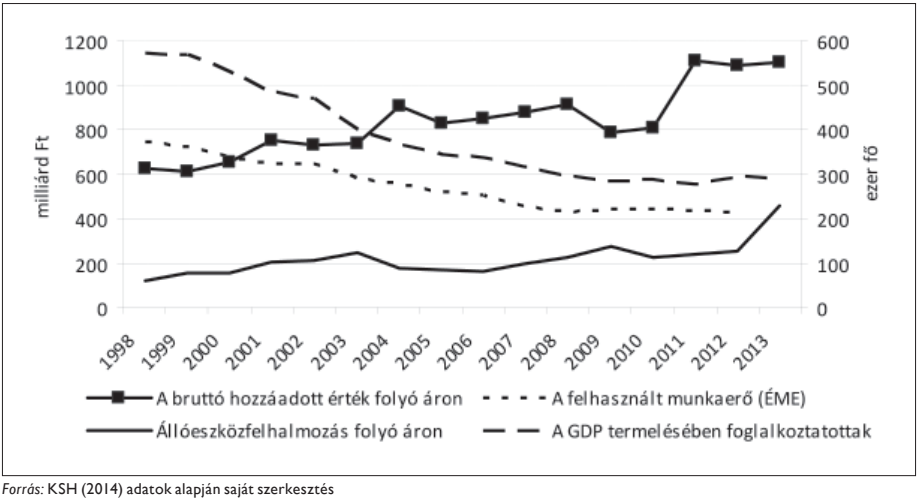
A *nettó hozzáadott érték (bruttó hozzáadott érték – értékcsökkenési leírás*) kell, hogy fedezetet adjon a vállalatnál a személyi jellegű ráfordításokra, az egyéb ráfordításokra – az eredményt csökkentő tételekre –, az adókra stb. Az e tételeket meghaladó összeg a vállalat jövedelme.

A bruttó hozzáadott érték és a kapcsolódó fontosabb tényezők alakulását a mező-, erdő- és halgazdaságban a 3. ábra, a kapcsolódó fajlagos értékeket a 4. ábra szemlélteti.

Az adatok a *KSH (2014)* STADAT-adatbázisából kerültek átvételre és ezek

3. ábra

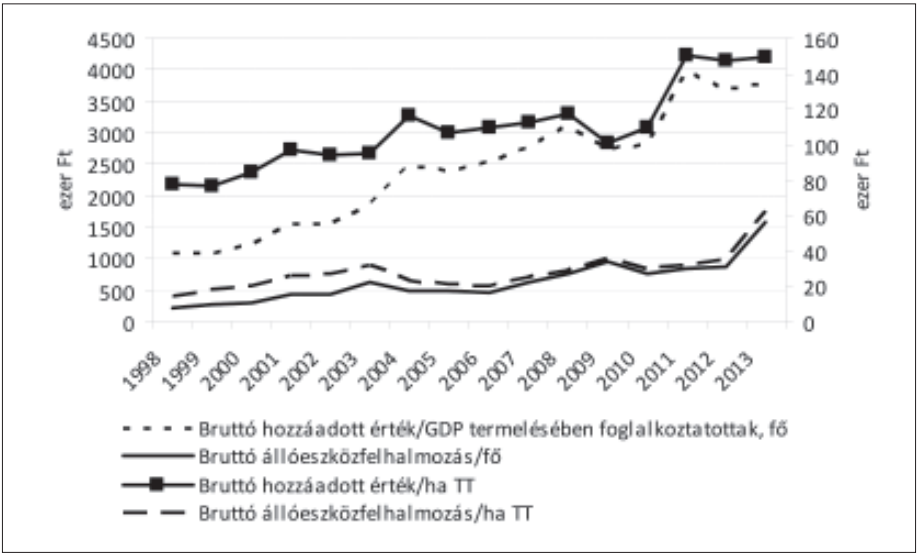
A bruttó hozzáadott érték és fontosabb tényezőinek alakulása a mezőgazdaság, erdőgazdaság és halászat nemzetgazdasági ágakban, folyó áron

Forrás: KSH (2014) adatok alapján saját szerkesztés

4. ábra

A bruttó hozzáadott érték és fontosabb tényezői fajlagos értékeinek alakulása a mezőgazdaság, erdőgazdaság és halászat nemzetgazdasági ágakban, folyó áron

Forrás: KSH (2014) adatok alapján saját szerkesztés

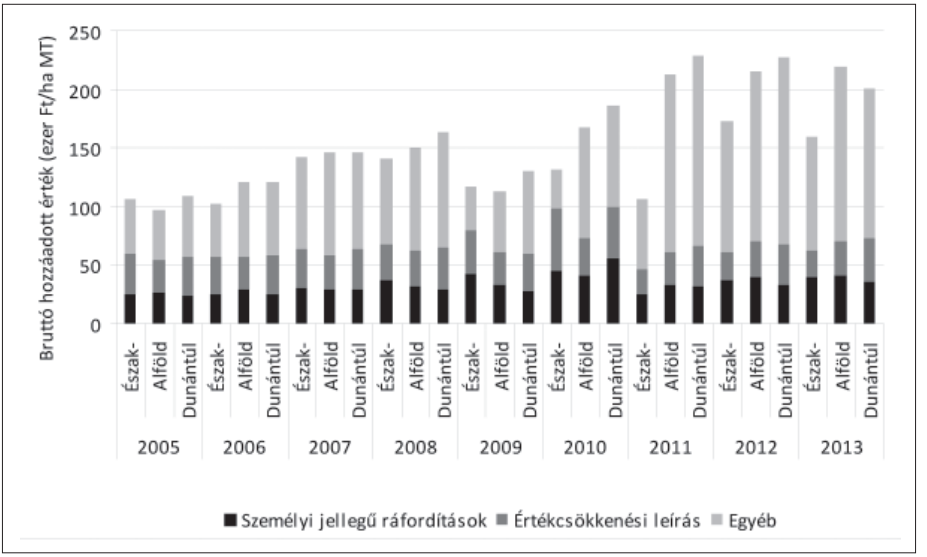
alapján számszerűsítésre. Az ábrák grafikonjainak lefutása arra enged következtetni, hogy a csökkenő foglalkoztatás és felhasznált munkaerő (1 ÉME = 1800 óra) ellenére a bruttó hozzáadott érték nő. Ennek egyik forrása a kedvezőbb gazdasági hatékonyság is lehet. A tendenciák tényleges okainak feltárása részletes elemzést igényelne, feltárva a teljesítménymutatóra ható tényezők – például az output és input árarányok, a termőhelyi adottságok, az évjárat, a beruházások megoszlása stb. – hatásainak mértékét. A megfogalmazott célok elérésében, az egyes tényezők között fennálló ok-okozati összefüggések mellett, fontos szerepe van az államnak is. A mindenkori kormány tudatos gazdaságpolitikája – a gazdasági rendszerek, például a nemzetgazdaság, az abba ágyazott agrárgazdaság stb. hatékony működése szempontjából – adott esetben nem nélkülözhető. Vannak esetek tehát – például a finanszírozási források biztosítása, sertésstratégia kidolgozása stb. –, amelyek nem átháríthatók. A föld jelzáloglevélen keresztül történő finanszírozása életre keltésének – annak multiplikatív hatása miatt – szintén fontos szerepe lenne a foglalkoztatásban is.

Ahogy erre már utalás történt, a térbeli egységek között fennálló differenciáltságot okozó tényezők befolyásoló hatásától szintén nem lehet eltekinteni, amit az 5. ábra ismételten igazol. Ismertek azok a publikált vélemények, amelyek a mezőgazdasági munkaerő szakképzettségével, korösszetételével, jövedelem-színvonalával stb. foglalkoznak. A foglalkoztatás szempontjából meghatározó tényezőként kell kezelni a foglalkoztatottak jövedelem-színvonalának alakulását is, melyet a 6. ábra szemléltet.

Fontos sajátosságként indokolt kezelni azt is, hogy a vidék és benne a mezőgazdaság változásának dinamikája kisebb, tehát csak lassúbb változásra képes, és a változások időtávja e dinamizmusnak megfelelően alakul (*Glatz, 2008*). Az időtáv éveket, adott esetben évtizedet, évtizedeket jelenthet. E sajátosság is felhívja a figyelmet arra,

5. ábra

A bruttó hozzáadott érték szerkezetének alakulása térbeli egységek szerint

Forrás: KSH (2014) adatok alapján saját szerkesztés

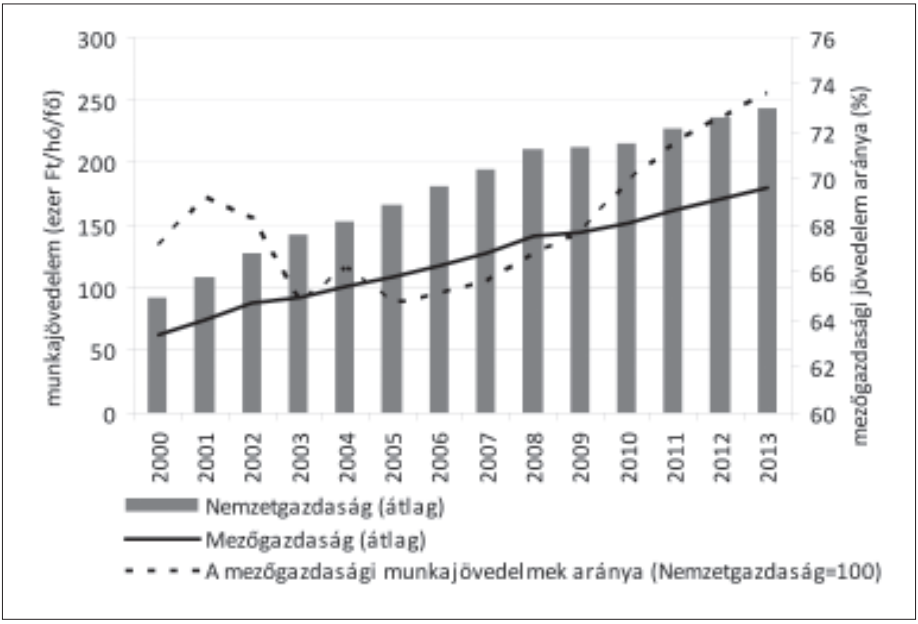
hogy a vidékkel kapcsolatos stratégiai célok, azok megvalósítását szolgáló támogató és szabályozó rendszerek, mechanizmusok állandósága, kiszámíthatósága mennyire fontos lenne a vidék jövőjének alakulása, de egyidejűleg a mezőgazdaság és ezen keresztül a foglalkoztatottság szempontjából is. A foglalkoztatásban bekövetkezett csökkenés az egész nemzetgazdaságot jellemezte, de – az ismert változások miatt – a mezőgazdaságot az átlagosnál jóval nagyobb mértékben érintette. *Fóti és Lakatos (1996)* szerint a mezőgazdaság szerepe a foglalkoztatásban többféle oldalról vizsgálható, úgymint az *aktív keresőként dolgozók* számának és összetételének alakulása, *főtevékenységként mezőgazdasági tevékenységet folytatók, kiegészítő tevékenységként mezőgazdasági munkát végzők, valamint inaktívként, munkanélküliként és eltartottként mezőgazdasági tevékenységet végzők* jellemzése, illetve elemzése.

Ezek az ismérvek végső soron *eltérő céllal bíró mezőgazdasági tevékenységeket, és egyben eltérő gazdálkodási és szervezeti formákat takarnak*. Ebből viszont következik, hogy világosan kell látni a stratégiai célokat makroszinten, de az érintettek – régiók, mezőgazdasági tevékenységet folytatók stb. – szintjén egyaránt. A mezőgazdaság is piacgazdasági körülmények között működik. Ezzel együtt jár az is, hogy *a tőkének – eredendően – nincsen környezettudata és szociálisan sem érzékeny.* (Megjegyezzük, hogy e vonatkozásban a jövőt illetően egyre markánsabban jelentkező változás – pl. a felelős vállalat stb. – érzékelhető.)

A kutatás eredményei alapján a szerzők megállapítják, hogy „a mezőgazdasági tevékenység szerepe a változások ellenére is a községekben élők számára meghatározó maradt, mivel melléktevékenységként sokan végeznek mezőgazdasági munkát". A mezőgazdasági tevékenység sajátos szerepét bizonyítja, hogy „a falun élő aktív keresők többsége mindegyik foglalkozási főcsoportban végez valamilyen kiegészítő mezőgazdasági tevékenységet. Jellemző, hogy a falun élő értelmiségi foglalkozásúak (2. főcsoport) is milyen jelentős arányban

6. ábra

Az alkalmazásban állók munkajövedelmének alakulása

Forrás: KSH (2014) adatok alapján saját szerkesztés

(49%) végeznek valamilyen mezőgazdasági tevékenységet. Ez még inkább így van a kisebb falvak esetében, ahol ez az arány már 54 százalék, és a 90 nap vagy több mezőgazdasági munkát végzők aránya is viszonylag jelentős (közel 8 százalék)." A tevékenység sajátos szerepével van összefüggésben a szerzők alábbi következtetése is: „Minél hosszabb a munkakeresés ideje, annál számottevőbb a mezőgazdasági kiegészítő tevékenységbe bekapcsolódók hányada. A fél évnél rövidebb ideje munkát keresőknek valamivel több mint egyharmada, a két évnél hosszabb ideje állást kereső munkanélkülieknek pedig már közel fele részt vállal ilyen tevékenységben."

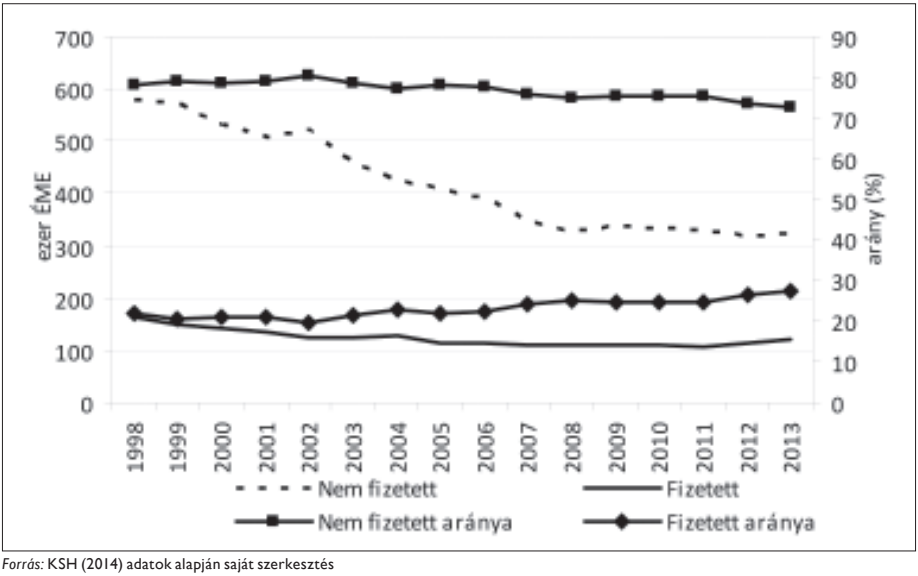
A kérdés csupán az, hogy e sajátos szerep – más lehetőség hiánya miatt – a munkanélküliek esetében kényszerből vállalt, a többi esetben jövedelem-kiegészítési funkciót tölt-e be? Valószínűsíthető, hogy ezekben az esetekben erről van szó. Ebből viszont következik, hogy ez – a munkanélküliek esetében – nem jelent/het költségvetést kímélő vagy tartós foglalkoztatást biztosító megoldást sem. Végső következtetésként a szerzők úgy ítélik meg, „... hogy az aktív keresők állománya – a mezőgazdasági tevékenység szerint – *300-400 ezer fővel növelhető,* javítva ezzel a hazánkra jellemző alacsony gazdasági aktivitási arányt". *Ezt a számot – csak a hivatkozott forrást alapul véve – nem tartjuk kellően bizonyítottnak*. E véleményünket támasztja alá *Biró és Rácz (2014)* véleménye is, akik – hivatkozva *Biró és társai (2012)* kutatásaira – úgy ítélik meg, hogy „a piaci igények és a szociális szempontok együttes érvényesítése alapján a mezőgazdaságban 80-147 ezer fő teljes munkaidőnek megfelelő foglalkoztatásbővülés érhető el". A mintegy hat évvel ezelőtt prognosztizált értékhez viszonyítva 220-250 ezer fős negatív eltérés van a mezőgazdaságban foglalkoztatottak prognosztizált létszámát illetően, ami több, mint elgondolkoztató.

Harangi-Rákos (2013) szerint az idényszerűség miatt szükséges alkalmi munkavégzés árnyalja a foglalkoztatásról alkotott képet. Fontosnak tartja az egyéni és társas gazdaságok szerinti, valamint a gazdaság mérete szerinti megkülönböztetést, és hangsúlyozza az ÉME (éves munkaerő egység = évi 1800 óra) bevezetésének hasznosságát a munkaerő-felhasználás alakulásának vizsgálatánál a mezőgazdaságban. A kapott eredmények alapján az EU27 tagállamaiban 2010. évben 9,7 millió ÉME volt a munkaerő-felhasználás. A munkaerő-felhasználás a *gazdaság mérete* alapján jelentős mértékű differenciáltságot mutatott. A 2000 EUR kibocsátás alatti gazdaságokban volt a legmagasabb, és a 250 000–499 999 EUR kategóriába tartozó gazdaságokban volt a legkisebb a munkaerő-felhasználás. Általános volt az ÉME csökkenése 2007-hez viszonyítva az EU27 tagállamaiban. A mezőgazdasági munkaerő-felhasználás belső szerkezetében – a vizsgált időszakban – lényeges változás nem volt. Magyarországon a belső szerkezeti változást a 7. ábra szemlélteti. A nem fizetett ÉME esetében a nagyarányú csökkenés az egyéni gazdaságok számának gyors ütemű csökkenésével magyarázható.

A vázoltak alapján tehát belátható, hogy *a mezőgazdaság és a foglalkoztatottság kölcsönhatásainak elemzése több szempontú megközelítést igényel.* Az ok-okozati összefüggések feltárása alapján levont *következtetések szakmai megalapozottsága nem nélkülözheti a vizsgálat céljának egyértelmű megfogalmazását,* ami már önmagában behatárolja a célcsoportokat. *Nem lehet figyelmen kívül hagyni a térbeli differenciáltságot sem. Fontos szempontként kell kezelni az alkalmazott módszert és algoritmust,* melyek megválasztása a célnak alárendelten kell, hogy történjen. Ez azért is fontos szempont, mert *a vizsgálatokhoz képzett, illetve használt mutatók aggregáltsági foka* – naturális, illetve pénzügyi mutatók számítása és alkalmazása – *sok esetben részben vagy teljesen elfedheti, illetve torzíthatja az egyes tényezők között fennálló ok-okozati összefüggéseket.* (Ezt a következő fejezetben látni fogjuk.)

7. ábra

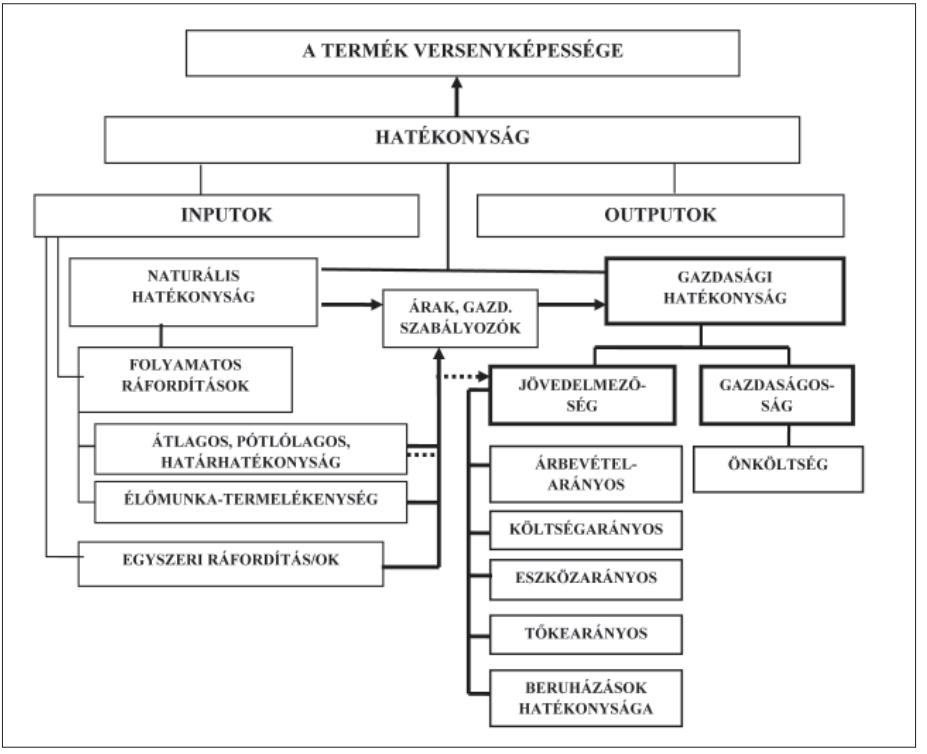
A mezőgazdasági munkaerő-felhasználás belső szerkezetének alakulása

Forrás: KSH (2014) adatok alapján saját szerkesztés

8. ábra

A hatékonyság értelmezése és mutatószámai

Forrás: a szerzők saját munkája

A HATÉKONYSÁG KÉRDÉSKÖRE

A vállalat hosszú távon való fennmaradásának elengedhetetlen feltétele, hogy termelési szerkezete által meghatározott outputjait a piacon úgy tudja realizálni, hogy az outputok és inputok értékaránya kedvező legyen, azaz az outputok értéke haladja meg a termelésben felhasznált inputok értékét. Ennek alakulása azonban alapvetően a *hatékonyság függvénye,* melynek megjelenítése különböző mutatószámok segítségével történik. A hatékonyság főbb dimenzióit a 8. ábra szemlélteti. Véleményünk szerint a hatékonyság a legáltalánosabb kategória, ez foglalja keretbe és egyben alapját is képezi, és ebből eredően nagyon sok esetben egyértelműen magyarázza is a képzett naturális és pénzügyi mutatók alakulását, a fennálló ok-okozati összefüggéseket.

Ahogy ezt már láttuk, a hatékonyság és ezzel szoros összefüggésben – a gazdasági hatékonyság miatt – az adott termék versenyképessége a termelési folyamat szintjén határozódik meg. Ebből következik, hogy adott termék – a kedvező naturális hatékonysági mutatók ellenére – nem lesz versenyképes, illetve csökkenhet a versenyképessége, ha a vállalat szűkebb – a vállalat térbeli elhelyezkedése, erőforrás-ellátottsága, a menedzsment szakmai felkészültsége stb. – és tágabb környezete kapcsolódó tényezőinek – támogatási és szabályozó rendszerek stb. – hatásai a kedvező naturális hatékonyságot „nem engedik érvényesülni". Ennek fontosságát hangsúlyozza

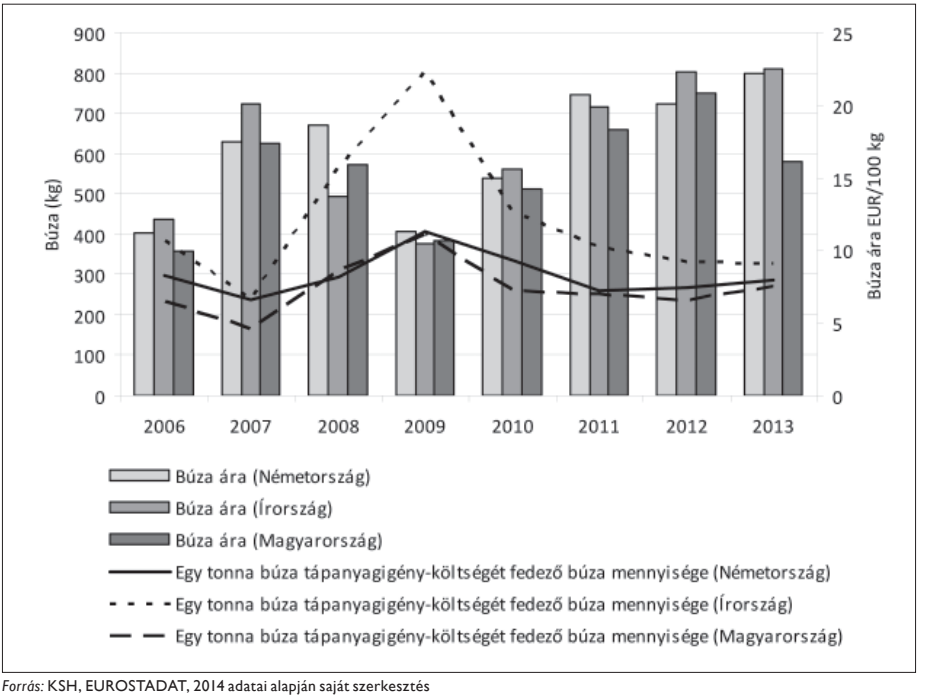
Udovecz (2014:482) is, aki az alábbiak szerint fogalmaz: „a tényleges piacra jutáshoz szükséges, de nem elegendő a naturális hatékonysági mutatók javítása". Naturális hatékonysági mutatóként értelmezhető például a fajlagos hozam, az elhullás mértéke, a fajlagos takarmányfelhasználás, a búza minőségi paraméterei stb. Az árarányok tehát a kedvező naturális hatékonyságot mérsékelhetik, amit a 9., 10., 11. és 12. ábrák szemléltetnek. Az alkalmazott árak az 1. és 2. táblázatokban találhatók.

A munkaerő mint kiemelt input és gazdasági szempontból az egyik legfontosabb erőforrás megkülönböztetett figyelemmel bír. Ezért külön is vizsgálják ennek hatékonyságát.

Ahogy ez ismert, a szűkebb értelemben vett termelékenységi mutató az *élőmunka termelékenységét* jelenti. A kapcsolódó elemzések eredményei szintén nem nevezhetők egységesnek. *Laczka (2014)* felhívja a figyelmet arra, hogy a hatékonyság, a versenyképesség vizsgálatánál milyen típusú gazdálkodási szervezeteket célszerű bevonni az elemzésekbe. Azt javasolja, hogy a nem piacorientált szervezetek ne legyenek alanyai a vizsgálatoknak. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy az egyéb mezőgazdasági tevékenységet folytató „szervezetek", gazdálkodási formák nem lennének fontosak, de teljesen más a célrendszerük. A kapcsolódó vizsgálatok középpontjában ezen esetekben nem a hatékonyság és versenyképesség, hanem szociális és társadalmi kérdések állnak.

Fontos szempontként kell kezelni azt is, hogy az elemzésekhez felhasznált adatbázisok eléggé összetettek, egyes kategóriák értelmezése és definiálása nem tekinthető még teljesen letisztultnak. Az alkalmazott módszerek fontosságára hívja fel a figyel-

9. ábra
Egy tonna búza műtrágyahatóanyag-költségét fedező búza mennyisége folyó áron

Forrás: KSH, EUROSTADAT, 2014 adatai alapján saját szerkesztés

1. táblázat

A búza- és műtrágyahatóanyag-árak alakulása

Év	Búzaár			Németország			Írország			Magyarország		
	Németország	Írország	Magyarország	N	P_2O_5	K_2O	N	P_2O_5	K_2O	N	P_2O_5	K_2O
	EUR/100 kg		Ft/100 kg	hatóanyagár, EUR/kg						hatóanyagár, Ft/kg		
2006	11,18	12,18	2632	0,755	0,636	0,334	0,759	1,649	0,383	148,64	150,65	84,06
2007	17,52	20,09	4375	0,880	0,855	0,450	0,856	1,878	0,438	164,90	169,85	85,48
2008	18,64	13,66	4010	1,059	1,049	0,820	1,347	3,467	0,855	244,41	389,72	200,11
2009	11,26	10,48	2987	0,810	0,940	0,750	0,982	3,452	1,083	231,59	275,76	198,83
2010	14,95	15,58	3924	0,990	0,980	0,700	0,927	2,308	0,762	192,88	286,86	147,46
2011	20,67	19,83	5117	0,910	1,069	0,955	1,190	2,296	0,758	255,50	385,64	176,64
2012	20,1	22,3	6043	1,037	1,093	0,748	1,205	2,316	0,765	285,74	390,63	188,66
2013	22,2	22,5	4775	1,330	1,447	1,072	1,199	2,319	0,766	274,12	365,45	182,07

Forrás: KSH, EUROSTADAT, 2014

2. táblázat

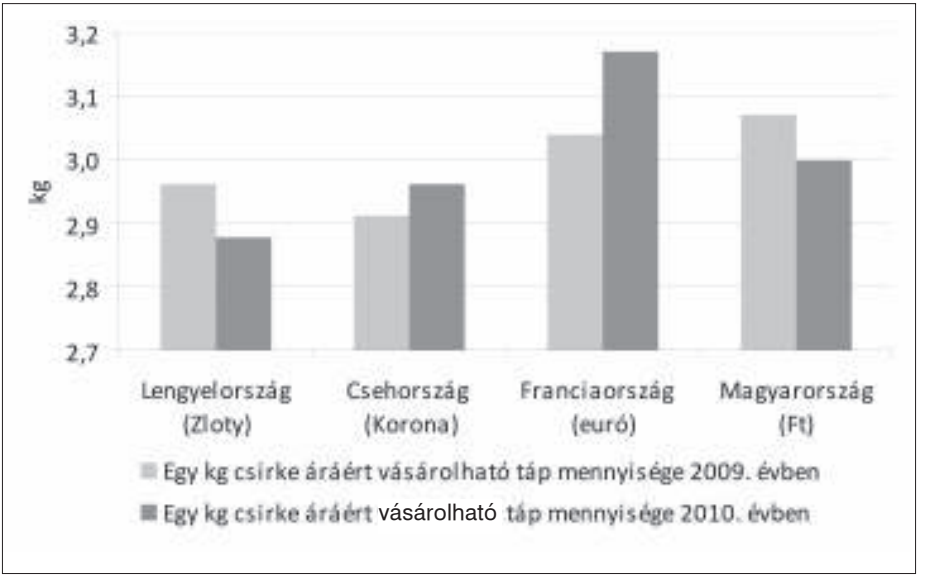
A csirkehús- és takarmányárak alakulása

Év	Lengyelország (zlotyi)	Csehország (korona)	Franciaország (euró)	Magyarország (forint)
Csirkeárak (valuta/kg)				
2009	3,35	20,37	0,77	216,13
2010	3,19	20,10	0,78	213,21
Takarmányárak (valuta/tonna)				
2009	1 129,66	6 998	254,07	70 436
2010	1 107,69	6 792	247,48	71 078

Forrás: KSH, EUROSTADAT, 2014

10. ábra

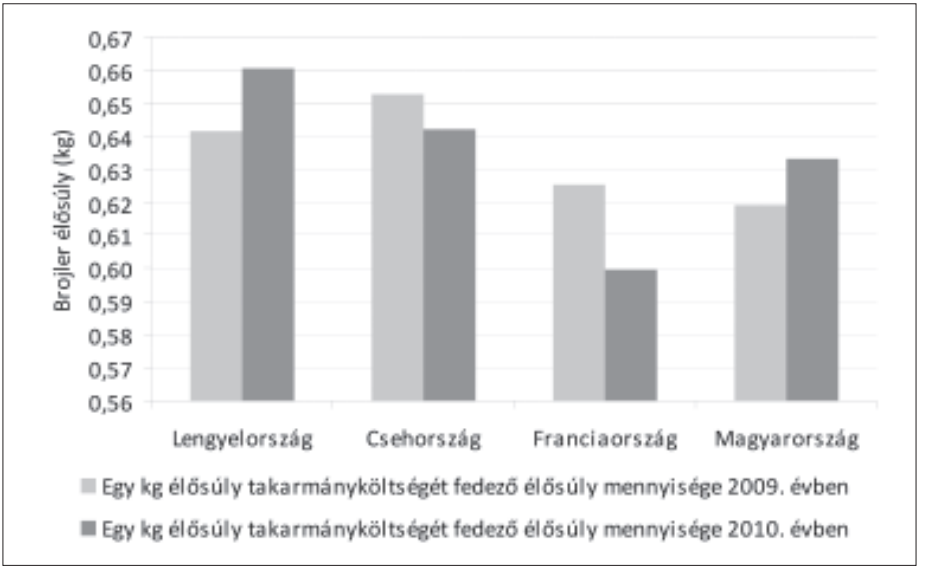
A brojler- és tápárak alakulásának gazdasági hatásai

Forrás: KSH, EUROSTADAT (2014) alapján saját szerkesztés

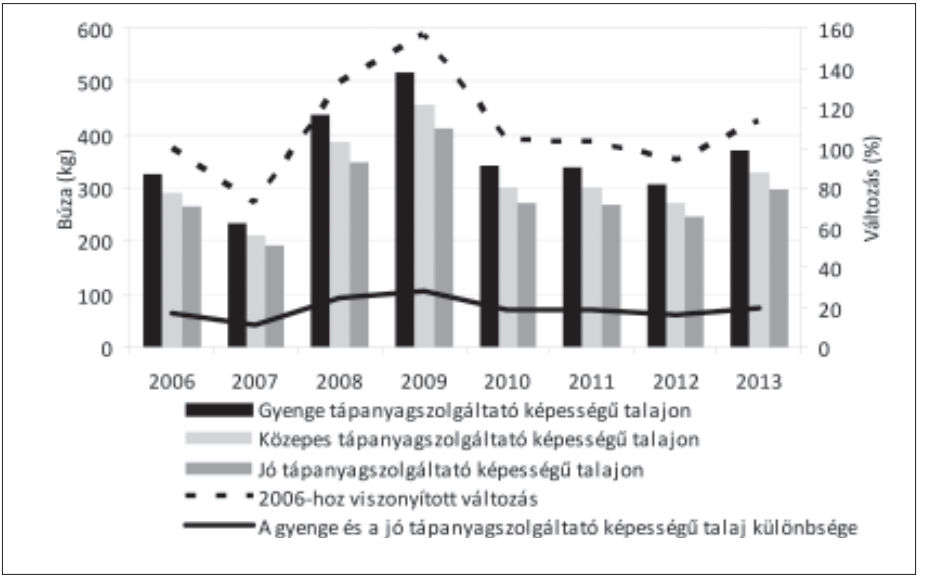
11. ábra

Egy kg brojler élősúly takarmányköltségének fedezéséhez szükséges brojler élősúly tömege folyó áron
(fajlagos takarmányfelhasználás 1,9 kg/kg brojler élősúly)

Forrás: KSH, EUROSTADAT (2014) alapján saját szerkesztés

12. ábra
A talaj minőségének hatása egy tonna búza műtrágyahatóanyag-költségét fedező búza mennyiségére Magyarországon, folyó áron

Forrás: saját szerkesztés

met *Fertő és Baráth (2014)* is, például a *technikai hatékonyság* alakulásának vizsgálatánál. Nagyon nehéz belátni és megérteni – csak a leírtak alapján – azt, hogy például *az üzemméret és a technikai hatékonyság között miért nincsen egyértelmű kapcsolat például egy tejtermelő tehenészet esetében*.

Azt is látni kell, hogy a GDP növelésének lehetőségei nem csak a foglalkoztatottság növelésében keresendők. Vannak tartalékok – differenciált mértékben ugyan – a hatékonyságot illetően is.

Nem vitatva a foglalkoztatás növelésének fontosságát a GDP alakulásában, egyet kell érteni *Popp (2014:182)* azon megállapításával, mely szerint „a foglalkoztatásorientált gazdaságpolitika hatékonyságorientált fejlesztés nélkül kudarcra ítéltetett". Azonos véleményen van végső soron *Udovecz (201:481)* is, amikor az alábbiakat fogalmazza meg: „Nem az a baj, hogy a hatékonyság növelése csökkenti az élő munka iránti fajlagos igényeket a mezőgazdaságban, hanem az, hogy az élelmiszer-gazdaság, a teljes agrobiznisz erősítése, versenyképességének tudatos javítása eddig ezt nem ellensúlyozta! Az élelmiszer-gazdaság, az agrobiznisz fejlesztésével nemcsak a hatékonyság és a versenyképesség növelhető, hanem a kibocsátás és a foglalkoztatás is."

A VERSENYKÉPESSÉG FOGALMI RENDSZERE, TÉNYEZŐI, FAKTORAI ÉS MÉRŐSZÁMAI

Ismert, hogy a versenyképesség, a fenntarthatóság, a globalizáció, a regionalizáció[1] stb. hatásai egyre erőteljesebben érvényesülnek és közvetlenül is hatnak a társadalom és benne a gazdaság szereplőire, így

[1] *Regionalizáció*: „A regionális politika tényleges, gyakorlati megvalósítását jelenti közigazgatási vagy államháztartási reform keretében." Kapcsolódó fogalom a *regionalizmus:* „azokat az elképzeléseket jelöli, melyek régiók létrehozását célozzák, illetve ahhoz vezetnek." (*Temesi, 2006*).

a mezőgazdasági termelést folytató vállalkozásokra is. Azonban látni kell azt is, hogy az erőforrások mennyisége, milyensége, térbeni elhelyezkedésének pozíciója, a versenyképességben betöltött szerepe stb. folyamatosan átértékelődik, módosul. Ezt is figyelembe véve a mezőgazdaság stratégiai kérdései, a reális stratégiai célok megfogalmazása a versenyképesség növelése érdekében ma már nem nélkülözheti olyan fogalmak értelmezését, mint *a vidék, a regionalizmus, a vidékgazdaság, a térbeli egység versenyképessége stb.* Terjedelmi korlátok miatt nem vállalkozhatunk arra, hogy a kapcsolódó kérdéseket részletesen elemezzük. Annak érzékeltetésére, hogy a versenyképesség értelmezése nem tekinthető teljes mértékben kiforrottnak, csak néhány szerző véleményét emeljük ki.

A verseny a piacgazdaság működésének alapvető motiválója és mozgatója mind mikro-, mind makroszinten. *Török (1999)* szerint a versenyképesség fogalma mikroszinten a piaci versenyben való pozíciószerzés, illetve a helytállás képességét jelenti az egyes vállalatok, makrogazdasági szempontból az egyes nemzetgazdaságok között. Számos tanulmány és cikk foglalkozik a versenyképesség nemzetgazdasági szintű fogalmával, mérhetőségével és mérésével. *Aiginger és Landesmann (2002)* összegyűjtött 19 eltérő definíció alapján azt a következtetést vonja le, hogy nincsen egyetértés a nemzetgazdasági szintű versenyképesség fogalmát illetően. A versenyképesség egységes meghatározásának hiánya *Frohberg és Hartmann (1997)* szerint a fogalom különféle dimenzióinak köszönhető. Más szerzők úgy ítélik meg, hogy az eltérés a releváns kutatások perspektíváinak és céljainak változatosságából fakad (*Bojnec – Fertő, 2006*).

Frohberg és Hartmann (1997) hivatkozva Freebairnra olyan általános definíciót fogalmaz meg, amely szinte minden viszonylatban értelmezhető. A definíció magában foglalja az áru- és tényezőpiaci versenyt, egyrészt a hazai és a külföldi termékek piacainak versenyét, a piaci részesedés szerzésének és megtartásának képességét, másrészt a tényezőpiacok versenyét, ahol a termelésben felhasznált tényezők képesek legalább a haszonáldozatköltségeket biztosítani.

Vannak szerzők, például *Porter és Krugman,* akik szerint nemzetgazdasági szinten a versenyképesség fogalma nem értelmezhető – írja *Éltető (2003),* aki szintén e véleményt osztja. Szerinte egy ország versenyképessége önmagában nem létezik, viszont meghatározott területeken, így a nemzetközi kereskedelem vagy akár a mezőgazdaság vonatkozásában valamivel konkrétabban megfogható és mérhető egy ország versenyképessége, és a komparatív elemzés is releváns lehet. *Porter* nem tagadja az országok versengésének tényét, ugyanakkor állítja, hogy a versenyképesség magyarázatát nemzeti szinten keresni nem lehet.

Török (2003) a versenyképesség mérhetőségével kapcsolatban kérdőjelezi meg az „általános" versenyképesség létét. A versenyképesség elméleti alapjait illetően az inputoldalról és a piac irányából kiinduló elméleteket és a közgazdaságtan, illetve a vezetéstudomány szemszögéből értelmező koncepciókat különbözteti meg.

Jámbor (2008b) a versenyképesség tradicionális és innovatív elméleteit különbözteti meg. A tradicionális megközelítések között taglalja a komparatív előnyök tanát megelőző és arra épülő úgynevezett statikus elméleteket. A komparatív előnyök tanát megelőző elméletek közé sorolható *Smith* abszolút előnyök elmélete, amely magasabb termelékenységet, illetve alacsonyabb költségszínvonalat feltételez a meglévő nemzetközi kereskedelmi kapcsolat mögött (*Szentes, 1999*). A termelékenység szintje tehát meghatározza a komparatív előnyök és a nemzetközi specializáció mintáit, a nemzetközi specializáció rendszere pedig befolyásolja a termelékenység növekedési

rátáját és ebből következően a külkereskedelmi áramlások alakulását.

A ricardói tanokra építve a neoklasszikus *Heckscher–Ohlin*-tétel azt állítja, hogy az országok akkor juthatnak kölcsönösen előnyökhöz a nemzetközi kereskedelemben, ha megfelelően szakosodnak, mivel a termékek relatíve különböző tényezőigényességűek, az országok pedig egymáshoz viszonyítva eltérő tényezőellátottságúak. Az adott országnak pedig a viszonylag bőven rendelkezésre álló termelési tényező intenzívebb felhasználását igénylő termék termelésére kell szakosodnia, azaz a komparatív előnyök nem a technológiákból, hanem az eltérő erőforrás-ellátottságból erednek (*Jámbor, 2008a*). Ez a megállapítás nem vitatható, de az is belátható, hogy az erőforrás-ellátottság – az erőforrások volumene, összetétele, milyensége stb. – alapvetően meghatározza a technológiai színvonalat.

A versenyképesség és a komparatív előny fogalma szorosan összekapcsolódik. *Frohberg és Hartmann (1997)* szerint az egyetlen különbség közöttük az, hogy a versenyképesség piaci torzulásokkal, tökéletlenségekkel jellemezhető, míg a komparatív előny nem. *Fertő (2006:44)* az alábbiak szerint fogalmaz: „a versenyképesség nagymértékben érzékeny a makro ökonómiai helyzet változásaira, addig a komparatív előny alapvetően strukturális természetű". Fertő ugyanakkor még egy különbséget megnevez, miszerint a versenyképesség adott termék esetében országok között mérhető, míg a komparatív előny adott ország esetében termékek között.

Fertő azon véleménye, mely szerint a komparatív előnyt országok között nem mérhetjük – véleményünk szerint – továbbgondolást igényel. Az igaz, hogy a komparatív előnyök – mivel adottságként kezelendők – közvetlenül „nem tudnak" versenyezni egymással. Azt azonban látni kell, hogy a termék versenyképességére a komparatív előnyök – az egy lakosra jutó mezőgazdasági terület nagysága, a talajok tápanyag-szolgáltató képessége, a napsütéses órák száma, az átlaghőmérséklet stb. – *a naturális és gazdasági hatékonyságon keresztül* jelentős hatással vannak, például az átlaghőmérséklet hatása az energiaköltségek alakulására a brojlerhizlalásban – Brazília és Magyarország esetében –, a fehérjeforrások beszerzésének szállítási költsége – Hollandia és Magyarország viszonylatában.

A kapcsolódó forrásmunkák között egyes szerzők *naturális* és *gazdasági versenyképességet* is megkülönböztetnek (*Bogenfürst et al., 1998*). Értelmezésük szerint a naturális hatékonysági mutatók, a minőségi paraméterek, a volumen stb. képezik a naturális versenyképességet. Véleményünk szerint a naturális versenyképesség önálló fogalomként való értelmezése fölösleges. A versenyképesség – ahogy ezt láttuk – az adott piacon valamilyen szempontból tartós piaci versenyelőnyt jelent. Tehát piachoz kapcsolódó fogalom, csak piaci körülmények között, az adott piacon jelenik meg és értelmezhető. Az más kérdés, hogy e paraméterek milyensége hat – a termék vagy termény árán keresztül is – azok versenyképességére.

Hivatkozott forrásmunkák – több esetben is – a versenyképesség értelmezését illetően említik meg – véleményünk szerint annak sajátosságai miatt – a mezőgazdaságot, más megvilágításba helyezik azt.

A továbbiakban – a terület- és vidékfejlesztésbe ágyazottan – értelmezzük a versenyképesség kérdéseit, fókuszálva a sajátosságokra is. A kapcsolódó fogalmak értelmezése, a kölcsönhatások könnyebb felismerése és megértése érdekében a sport területéről választottunk egy példát, és ezt alapul véve értelmezzük a kapcsolódó kérdéseket a mezőgazdaságra is (3. táblázat). A példák alapján belátható, hogy *a versenyképességet nem lehet általánosságban értelmezni.* Rögzíteni kell *1.* a *versenyképesség tárgyát; 2. a versenyképesség dimenzióját (hol, mi és ki versenyez); 3. a*

versenyképesség tényezőit; 4. a versenyképesség faktorait és 5. a versenyképesség mérőszámait.

A versenyképesség tárgya. Fontos kérdésként kezelendő, hogy minek a versenyképességéről van szó.

A versenyképesség dimenziója. Könnyen belátható, hogy a különböző piacok (inputok piaca, munkaerőpiac, fogyasztási cikkek piaca stb.), azok térbeni helyzete, kiterjedése (*lokális [helyi], regionális [adott régióban], nemzeti, EU piaca és világpiac* stb.) eltérnek egymástól.

A versenyképesség tényezői. A versenyképesség tényezői (szaktudás, természeti erőforrások stb.) egyedi sajátosságokkal bírnak, de ugyanakkor komplex rendszerként működve, egy adott esetben – adott körülmények között – a versenyképességnek más-más sajátosságai lehetnek meghatározóak. A mezőgazdasági termelést alapul véve különleges szereppel bíró tényezők; *az éghajlati adottságok, a termőföld minősége, a munkaerő szakmai felkészültsége, a termesztés- és tartástechnológia és azok elemeinek színvonala stb.*

A *sikerességi faktorok* azok a tényezők, amelyek az alaptényezőket közvetve, áttételesen befolyásolják és rövidebb, illetve hosszabb időszakon keresztül módosulnak és hatnak. Ezek alapvetően gazdasági jellegű szempontokat fogalmaznak meg.

A versenyképesség mérőszámai. A mérőszámok annak a függvényében változnak, hogy mi a versenyképesség dimenziója, például régiók, országok, vállalatok stb. A mérőszám azonban annak is függvénye, hogy minek a versenyképességéről van szó, például egy adott termék esetében a versenyképesség mérőszámai; *költség és ár, minőség, volumen, idő, flexibilitás.*

STRATÉGIA, HATÉKONYSÁG, TERMELÉKENYSÉG, VERSENYKÉPESSÉG

A rendszerváltás, majd az EU-hoz való csatlakozás által generált politikai és gazdasági tér a stratégiaalkotást, a tervezést illetően is új kihívásokat fogalmazott meg, új módszerek megismerését és alkalmazását tette szükségessé. Mindezek a tervezés hierarchiarendszerében (nemzeti fejlesz-

3. táblázat

A verseny értelmezésének néhány aspektusa

Megnevezés	Megfeleltetés	
A verseny területe	Sport	Mezőgazdaság
A verseny területének behatárolása	atlétika	állattenyésztés
A termék megnevezése	100 m-es futás	brojlerhizlalás
A versenytársak	atléták/sprinterek/	brojlerhizlalással foglalkozó vállalatok
A verseny színterei	helyi verseny	lokális piac
	Európa-bajnokság	EU piaca
	olimpia, világbajnokság	világpiac
A győztes paraméterei	mérhető, <10 sec	mérhető, a célcsoportnak megfelelő kedvezőbb ár (Ft/db)
Versenyelőny oka	genetikai adottságok; jó felkészülés, edzőtábor; doppingteszt negatív stb.	jó fajta (genetikai adottságok); kedvező természeti adottságok; korszerű termesztési/tartási technológia; jó naturális és gazdasági hatékonyság; magas termelékenység; elvárt minőség stb.

Forrás: a szerzők saját munkája

tési terv, programok, operatív programok, intézkedések, beavatkozási területek stb.) jelennek meg. Ezek és a kapcsolódó támogatási és szabályozó rendszerek közvetítik a makroszinten megfogalmazott stratégiai célokat az érintettek (vállalatok) felé.

A vállalat mind rövid, mind pedig hosszú távú fennmaradása feltételezi, hogy szűkebb s tágabb környezete elemeinek mondhatni folyamatos változásaihoz eredményesen tudjon alkalmazkodni. A kapcsolódó kérdésekre – mit, kinek, hogyan és hol – komplex választ a *stratégia ad.* A stratégia magában hordozza a *tudatosságot (tudatos cselekvést), célt* és *eszközrendszert,* azaz a változásokhoz való eredményes alkalmazkodás lehetőségét. A stratégiai céloknak alárendelten kell cselekedni ahhoz, hogy azok megvalósításának kockázatát a minimálisra csökkentsük.

Vörös (1999) a stratégiát az alábbiak szerint fogalmazza meg: *„A stratégia, cselekvéseknek egy olyan halmaza, melynek célja egyedi, nyereséges pozíció létrehozása." A stratégia tehát nem a célt, hanem a célhoz vezető utat jelenti.* Ezt az utat kell végigjárnia a vállalatnak ahhoz, hogy eljusson a jelenbeli helyzetből a kívánatos – a jövőképben vázolt – állapothoz. *Jarjabka (2001)* tanulmányában az egyes stratégiák közötti kapcsolatokat és kölcsönhatásokat elemzi. Úgy ítéli meg, hogy a globális stratégia megvalósítását összehangoltan kell segíteni a vállalat minden egységének. *Henkey (2001)* szintén emellett foglal állást. A lebontás a szervezeti munkamegosztási elveknek megfelelő részterületek „nyelvezetére" is meg kell, hogy történjen, és ezek végső soron a *funkcionális stratégiákat* jelentik. Ilyen stratégiák lehetnek például: a *humán erőforrás,* a finanszírozás, a marketing, a K+F+I tevékenység, a *termelés stratégiája* stb. Tehát *a termelés stratégiája is az egyik funkcionális stratégiaként értelmezhető.* A *funkcionális stratégiák* horizontálisan egymás mellett léteznek, de csak abban az esetben segítik a vállalati stratégia megvalósítását, ha a felső szintű vezetés képes ezeket integrálni. Ebben az esetben lehet csak arra számítani, hogy a kívánt kölcsönhatás eredményeként létrejön a szinergia. Fontosnak tartjuk annak hangsúlyozását, hogy a vázolt összefüggések és kölcsönhatások makroszinten is fennállnak.

A vázolt összefüggések alapján levonható az a következtetés, *hogy a termelés mint funkcionális stratégia a termesztés- és tartástechnológiákban jelenik meg* a mezőgazdasági vállalatokban is. Emellett – a termelési folyamatok – a fejlesztési stratégiák elsődleges színterei is. A stratégiák kidolgozása tehát csak a termelési sajátosságok által behatárolt mozgástéren belül történhet. A mezőgazdasági termelés sajátosságai az ágazat térbeni elhelyezkedéséből, a termeléshez szükséges erőforrások és inputok sajátosságaiból eredeztethetők. E sajátosságok stratégiai tényezőként is értelmezendők. Ebből következik, hogy figyelembevételük és kezelésük a mezőgazdaság stratégiáinak kidolgozásánál sem nélkülözhető. Ahogy ezt az előzőekben láttuk, a különböző stratégiák megfogalmazásánál a térnek, a térbeli egységek differenciáltságának is meghatározó szerepe van. Ez különösen igaz a mezőgazdaságra, mivel a mezőgazdaság a vidékgazdaság mint téregység meghatározó eleme, és sajátos a viszonya annak természeti erőforrásaihoz is.

A stratégiában megfogalmazott jövőkép és az ezt konkretizáló küldetés megvalósítása nagymértékben függvénye – a vázolt sajátosságok megfelelő kezelése mellett – a politikai és gazdasági térnek is. Ez utóbbi – sok esetben – nem csak módosító tényezőként kezelendő, kényszerítően is hat. Ennek eredményeként nagymértékben leszűkítheti a mezőgazdasági vállalatok mozgásterét. Ezzel összefüggésben fontos kérdésként szükséges figyelembe venni, hogy milyen stratégiai megfontolásokat – *a hatékonyság és termelékenység javítása, a stratégiai üzleti egységek versenyképességének fokozása, a foglalkoztatottság növelése* stb. –

célszerű, illetve kell érvényesíteni olyan stratégiák generálása érdekében, amelyek a mezőgazdasági vállalatok számára megfelelő mozgásteret biztosítanak, és ezáltal elérhetővé teszik jövőképüket, biztosítják versenyképességüket.

Vörös (1999:18) a *termelékenység, a versenyképesség* és a *stratégia* fogalmak kölcsönhatásait az alábbiak szerint írja le: *„Termelékenység, versenyképesség és stratégia önálló mozgástérrel bíró fogalmak. Mindemellett nagyon szorosan kapcsolódnak egymáshoz. A stratégiának a termelékenység eszköze, a versenyképesség pedig megjelenési formája."*

A kapcsolódó fogalmak tartalma, az előzőekben bemutatott példák alapján is belátható, hogy a javuló hatékonyság, termelékenység önmagában nem elegendő ahhoz, hogy a vállalat piaci pozícióját növelje, ha a versenytársak jobb hatékonysággal, termelékenységgel állítják elő termékeiket. A *versenyképesség* tehát arra ad választ, hogy a vállalat mennyire eredményes azon versenytársakkal szemben, amelyek ugyanazt a terméket vagy szolgáltatást kínálják a piacon. *A versenyképesség eszerint a hatékonyságon és termelékenységen túlmenően a vállalaton kívüli tényezőkhöz (piaci helyzet, ökológiai tényezők figyelembevétele, versenytársak) való alkalmazkodás képességét is jelenti.* E tényezőkhöz való eredményes alkalmazkodást pedig a vállalat stratégiája, illetve annak gyakorlati megvalósítása biztosítja.

A versenyképesség az adott piacon azon pozíció megtartásával tartható fenn, amelyben a vállalat versenyelőnnyel rendelkezik vagy ezt a potenciális versenyelőnyt megvalósítja. A *versenyelőnyhöz akkor juthat egy vállalat, ha megkülönböztethető kompetenciákkal rendelkezik.* (A kompetencia ebben az esetben képességet jelent.) *A megkülönböztető kompetenciák egyes tényezői az adott térbeli egység versenyképességének is fontos elemei, ebből adódóan hatnak az adott vállalat versenyképességére is*

ÖSSZEFOGLALÁS

Az agrárgazdaság és benne a mezőgazdaság – sajátos szerepe miatt is – a jövőben is a nemzetgazdaság meghatározó ágazata marad. Szerepének reális megítélése azonban nem nélkülözheti a több szempontú megközelítést. Ennek központi elemét, elméleti hátterét – véleményünk szerint – a rendszerelméleten alapuló integrált szemlélet érvényesítése jelenti. E szemlélet alapján levonható az a következtetés, hogy a mezőgazdasági termékek/termények versenyképessége – a termék-előállítási rendszer hatékonyságára ható tényezők által is befolyásoltan – alapvetően a termelési folyamat szintjén határozódik meg, de itt nem fejeződik be, mivel a menedzsmentnek a különböző funkcionális – finanszírozási, marketing, üzleti, K+F+I stb. – stratégiákkal van ráhatása az operatív szinten jelentkező, de vállalati szintre továbbgyűrűző folyamatokra.

Az értékteremtő folyamatok mint termék-előállítási rendszerek tényezői közül kiemelendő a humán erőforrás hangsúlyos szerepe és az idényszerűség, amely a foglalkoztatottság szempontjából is sajátos helyzetet teremt. Az előzőekből az is következik, hogy a mezőgazdasághoz kapcsolódó stratégiák nem élhetnek önálló életet. A reális stratégiák megfogalmazása csak egy tágabb és szűkebb környezetbe ágyazottan, rendszerszemléletű megközelítésben, integrált szemléletben történhet. Ez a megközelítési mód egyben ki is jelöli azt a keretet, egyben mozgásteret, amelyben a stratégia, a hatékonyság, a termelékenység, a versenyképesség és a foglalkoztatottság kérdéseit, az ok-okozati összefüggéseket és kölcsönhatásokat elemezni kell, hogy a kapcsolódó kérdésekre reális válaszokat tudjunk adni. A megfelelő stratégia tehát nem lehet általános érvényű, minden térbeli egységre, gazdálkodó szervezetre stb. igaz. A matematikában egy többismeretlenes egyenletnek csak egyetlen megoldása van,

de ez a mezőgazdaságra nem igaz, azaz többféle megoldás létezik. Ezek kidolgozásához viszont több szempontú megközelítés indokolt. A kapcsolódó vizsgálati eredmények ezt egyértelműen alátámasztják. A térbeli egységek, az eltérő jövedelemérdekeltségek stb. differenciáltsága tehát meghatározzák a stratégiai irányokat, a kapcsolódó elemzések célját és módszereit egyaránt. A területi adottságokkal is összefüggésben meghatározhatók a mezőgazdasági termelés lehetséges típusai.

A sok esetben ellentmondásos vagy eléggé sajátos értelmezések is alátámasztják egy olyan szigorúan szakmai szempontokon nyugvó, a rendszerelméletre épülő integrált szemlélet érvényesítésén alapuló tanulmány elkészítésének fontosságát, ami részletesen elemezné a kapcsolódó stratégiai célok, valamint azok megvalósítására kidolgozott és bevezetett szabályozó és támogató rendszerek koherenciáját a jövőre vonatkozóan.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

(1) Aiginger, K. – Landesmann, M. (2002): Competitive economic performance: the European view. *WIFO Working Papers,* No. 179, Wien – (2) Biró Sz. – Rácz K. (2014): Hatékonyság és foglalkoztatás a magyar mezőgazdaságban – Hozzászólás Mészáros Sándor és Szabó Gábor vitacikkéhez. *Gazdálkodás,* 58. évf. 5. sz. 376-383. pp. – (3) Biró Sz. (szerk.) –Székely E. – Rácz K. – Fieldsend, A. – Molnár A. – Varga E. – Miskó K. (2012): *A mezőgazdasági foglalkoztatás bővítésének lehetőségei vidéki térségekben.* Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest – (4) Bogenfürst F. – Erdész F-né (szerk.) – Fórián Z. – Guba M. – Ráki Z. – Széles Gy. – Udovecz G. – Vissyné Takács M. (1998): *A főbb mezőgazdasági termékek naturális versenyképessége nemzetközi összehasonlításban.* Integrációs Stratégiai Munkacsoport kiadványai. Budapest, Aristone 97. Bt. – (5) Bojnec, S. – Fertő I. (2006): *Comparative advantages and competitiveness of Hungarian and Slovenian agri-food trade in the EU markets.* [Online.]Paper for presentation to conference "Transition in Agriculture – Agricultural Economics in Transition III." Budapest, November 10-11. http://www.mtakti.hu/english/event/ferto06en.html – (6) Csáki Cs. (1982): *Mezőgazdasági rendszerek tervezése és prognosztizálása.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest – (7) Dorgai L. (szerk.) et al. (1998): *Az országos területrendezési terv agrárvállalkozásainak megalapozása.* AKII, Agrárgazdaság Tanulmányok, 3. sz.. – (8) Dorgai L. – Hinora F. – Tassy S. (1998): *Területfejlesztés-vidékfejlesztés.* AKII, Agrárgazdasági tanulmányok, 9. sz. – (9) Éltető A. (2003): Versenyképesség a közép-kelet-európai külkereskedelemben. *Közgazdasági Szemle,* L. évf. március, 269-281. pp. – (10) Fertő I. (2006): *Az agrárkereskedelem átalakulása Magyarországon és a közép-kelet-európai országokban.* MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest – (11) Fertő I. – Baráth L. (2014): Hatékonyság és külkereskedelmi versenyképességi vizsgálatok a kelet- és közép-európai országokban: irodalmi áttekintés. *Gazdálkodás,* 58. évf. 3. sz. 279-290. pp. – (12) Fóti J. – Lakatos M. (1996): A mezőgazdaság jelentősége a foglalkoztatásban. [Online.] *Statisztikai Szemle,* 76. évf. 12. sz. 993-1013. pp. http://www.ksh.hu/statszemle_archive/1998/1998_12/1998_12_993.pdf – (13) Frohberg K. – Hartmann M. (1997): Comparing measures of competitiveness. *Discussion Paper* No. 2. Institute of Agricultural Development in Central and Eastern Europe (IAMO), Halle – (14) Glatz F. (2008): *Új vidékpolitika. Párbeszéd a vidékért.* MTA Társadalomkutató Központ, Budapest. – (15) Harangi-Rákos M. (2013): Gazdaságszerkezet alakulása az EU-ban, különös tekintettel Magyarországra. *Gazdálkodás,* 57. évf. 2. sz. 113-127. pp. – (16) Henkey I. (2001): A vállalati kultúra teljesítménynövelő hatása. *Emberi Erőforrás Menedzsment Hírlevél,* II. évf. 1. sz. 1. p. – (17) Jámbor A. (2008a): *A magyar gabonafélék versenyképessége a nemzetközi kereskedelemben.* Doktori értekezés. [Budapesti Corvinus Egyetem.] Budapest – (18) Jámbor A. (2008b): A versenyképesség elmélete és gyakorlata. *Bulletin of the Szent István University,* Special Issue Part I. 249-259. pp. – (19) Jarjabka Á. (2001): A stratégia fogalmának modern jelentéstartalma. *Vezetéstudomány,* 7- 8. sz. 1-12. pp. – (20) KSH (2014): *A mezőgazdasági ráfordítások átlagárai.* [Online.] http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_qsmb001b.html-2014.12.10. – (21) Kulin S. – Mohacsek L. (1935): *Egyszerű mezőgazdasági számtartás egyszerű és bővített*

zárlattal (közép- és nagygazdaságokra). Mérei-Nyomda, Keszthely, 37. p. – (22) LACZKA É. (2014): Az agrárstatisztikai rendszer adatbázisának felhasználási lehetőségei a hatékonyságvizsgálatokban. *Gazdálkodás,* 58. évf. 5. sz. 472-480. pp. – (23) LENGYEL I. (2006): A területi verseny és versenyképesség elméleti alapjai. In Horváth Gy. (szerk.): *Régiók és települések versenyképessége.* MTA Regionális Kutatási Központja, Pécs, 35-68. pp. – (24) MÉSZÁROS S. – SZABÓ G. (2014): Hatékonyság és foglalkoztatás a magyar mezőgazdaságban. *Gazdálkodás,* 58. évf. 1. sz. 58-74. pp. – (25) POPP J. (2014) : Hatékonyság és foglalkoztatás a magyar mezőgazdaságban – Gondolatok Mészáros Sándor – Szabó Gábor vitaírásához. *Gazdálkodás,* 58. évf. 2. sz. 173-184. pp. – (26) SZÉKELY CS. (2000): Gondolatok az agrárvállalkozások stratégiai tervezéséről. *Gazdálkodás,* 44. évf. 2. sz. 31-47. pp. – (27) SZENTES T. (1999): *Világgazdaságtan.* Aula Kiadó, Budapest – (28) Temesi I. (2006): *Regionalizmus és regionalizáció.* [Online.] Doktori értekezés. Pécs, http:66doktori.iskola.ajk.pte.hu-2013. szeptember13 – (29) TÓTH E. (1998): *A foglalkoztatás térségi feszültségei – megoldási esélyek és lehetőségek.* AKII, Agrárgazdasági Tanulmányok, 8. sz. – (30) TÓTH E. (szerk.) (2000): *A mezőgazdasági foglalkoztatás és alternatív lehetőségei.* AKII, Budapest – (31) TÖRÖK Á. (1999): *Verseny a versenyképességért?* Integrációs Stratégiai Munkacsoport, Budapest – (32) TÖRÖK Á. (2003): *A versenyképesség elméleti és mérési kérdései.* [Online.] MTA Világgazdasági Kutatóintézet, www.vki.hu/~tfleisch/~haver/.../torok-adam-vet030307.pps – (33) UDOVECZ G. (2014): Gondolatok a „Hatékonyság és foglalkoztatás a magyar mezőgazdaságban" című vitacikkhez. *Gazdálkodás,* 58. évf. 5. sz. 481-487. pp. – (34) VIDÉKFEJLESZTÉSI MINISZTÉRIUM (2012): *Nemzeti Vidékstratégia 2012–2020. A magyar vidék alkotmánya.* [Online.] http://videkstrategia.kormany.hu – 2013. 03.25. – (35) VÖRÖS J. (1999): *Termelési-szolgáltatási rendszerek vezetése.* Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, 48. p.

since they became part of cultivated areas. There have been several unsuccessful attempts to protect them by bringing them under regulation. There was a significant alteration in the Common Agricultural Policy and in the European Union (EU) regulations for agriculture and as a result of this in the Hungarian regulations too, because the kurgans were declared protected by law in 2010 (Good Agricultural and Environmental Condition) in accordance with cross-compliance requirements. However, owing to an EU agrarian regulation, Cumanian mounds were designated as protected landscape elements which became the condition of payment of direct support. In our research we focus on the impacts of the regulation through field studies performed in Békés County, which makes it possible to assess the changes in the state of the mounds.

The article presents the history of the mounds and the reasons for their destruction, it mentions the regulation of their preservation as well as its effects, and it searches for compromise solutions to resolve landscape protection tensions. The new regulation has created conflicts in the triangle formed by small-holders, kurgans and regulations. For the detection of this tension and for the possibilities of a solution we conducted an empirical study, a sociological survey using a deep-interview method among Békés-County small-holders as well as experts on the subject. The respondents were selected according to predetermined viewpoints. From the results it is evident that the cultivation and destruction of the mounds is not the consequence of conscious activity, it can rather be attributed to the lack of knowledge and to ignorance. Having considered our results, we would recommend the rethinking of the range of mounds taken under the effect of the regulation, as well as the allocation of a minimal amount of extra subsidies, and to the authorities the establishment of contact with small-holders and their close cooperation in the interest of saving the mounds.

THE MAIN RELATIONSHIP BETWEEN THE MAGIC FOURSOME – STRATEGY, EFFICIENCY, PRODUCTIVITY, COMPETITIVENESS – AND THE EMPLOYMENT IN AGRICULTURE

By: Pupos, Tibor – Poór, Judit – Fitos, Gábor – Spilákné Kertész, Márta

Keywords: GDP, strategic objectives, AWU and its structure, factors and dimensions of competitiveness, interactions.

There are numerous works that deal with the interpretation, the methodological issues for quantifying, and the indicators of the notions occurring in the title, the causal relationship between them and the existing interaction. Nevertheless different points of view can be identified concerning the interpretation of certain notions, the casual relationships, the interaction and the conclusions drawn. This is especially true for the well-known specialty of agricultural production. As a consequence the conclusions drawn are controversial in many cases or can be rejected in concrete circumstances.

Those documents drawing the expected role of agriculture in the national economy, dealing with the increase of employment in rural development policy as a key question etc. provide actuality for the interpretation of the notions – efficiency, productivity, competitiveness, strategy, employment –, and the exploration of the casual relationships and the interactions. In this paper we do not analyse in detail and answer all the related questions. Our objective is to explain the above-mentioned notions; the relationship between them in a complex way and conclusions are drawn on the basis of this in connection with the possible future role of agriculture in the employment. We compare our opinion with

the conclusions published in the papers connected to the debate started in Gazdálkodás with the title "Efficiency and employment in Hungarian agriculture".

FINAL DEBATE: EFFICIENCY AND EMPLOYMENT IN HUNGARIAN AGRICULTURE

By: Mészáros, Sándor – Szabó, Gábor

Keywords: total factor productivity, efficiency-oriented and employment-oriented agricultural policy.

We launched a debate article in the 2014/1 issue of Gazdálkodás entitled "Efficiency and employment in Hungarian agriculture". We defined the purpose of the debate as follows: "The discussion and debate should focus on the opportunities and means of improvement of employment and effectiveness" (ibid p. 59). For our part, we distinguished between two national-level agricultural development strategies: efficiency-oriented and employment-oriented development. We tried to limit the scope of the debate to only the situation in Hungary, only agriculture, while merely touching on environmental issues.

It is fair to say that our keynote article raised keen interest, as the eight reply articles were published in the journal in the following 12 months, penned by 17 different authors. In this closing article we wish to evaluate the comments, agree or disagree with the authors, and formulate recommendations for agricultural decision makers and ideas for further research. One of the findings was that while the debate has come to an end in the Gazdálkodás journal, it should continue on in other forums, for the benefit and education of experts and the further development and improvement of Hungarian agriculture.

We have collected the following proposals, mainly based on the papers we received, which are particularly important and timely for the future development of Hungarian agriculture.

1. The intensified development of the production structure of Hungarian agriculture has long been an important goal, but has become more so at present given the increasingly fierce international competition. One of the most obvious methods of increasing employment in agricultural is through intensification.

2. Following the example of Poland, the development of a comprehensive and dynamic food industry is a crucial and important task.

3. Training highly qualified farm workers and improving the quality of the advice they receive is necessary for effectiveness and employment within the sector.

4. Improving and developing the knowledge of professionals at the top is also needed; this includes the faculty doctoral schools and research institutions. This is why new, up-to-date research methods should be available to and used by a wider public, such as those used in the paper of Imre Fertő and Lajos Baráth on the economic effectiveness and competitiveness in foreign trade (Fertő – Baráth, 2014, p. 279-290).

5. Promotion of associations between small and medium businesses should be one of the important goals of agricultural policy.

6. The management of regional employment problems requires attention.

7. We believe that in the future the protection of the environment needs to be increasingly taken into consideration and enforced within agriculture. Such issues may include adaptation to climate change (global warming), which entails afforestation, establishment of shelter-belts, irrigation systems and targeted deployment of reservoirs etc. Such projects cannot come about without government (public) involvement and investment.